

ומן גיטו ווארשה

על עולם מלא שנחרב

מאת הלל זידמן

ישתקע. כי המפקדה אינה דואגת למילוי פקודותיה, שהרי כל היהודים נידונו למות, ובכן למאי נפקא מינה?

אני בא לארכיון לקחת רשימות ותעודות למונוגראפיה שלי על קהלת ווארשה בימי הכיבוש. אני מרגיש שזוהי חובתי הקדושה לכ"י טוב אותה כעת. הרי במשך שנים עברתי בדי-סרטציה שלי "תולדות קהלת וורשה" (חיבור זה הצלחתי להציל והוא אצלי בכתב יד), והגעתי עד שנת 1939. עכשיו כנראה חל עלי התפקיד המעציב לסיים תולדות אלה.

אני משקע עצמי בעבודה ושוכח את כל הצרות, בין שהתרחשו ובין שעומדות להתרחש. אני רק מצטער שאינני יכול לשבת באו"ם הגדול של הספריה היהודית ברחוב טלוי מאצקה ולדפוף שם בספרים הישנים, בכרכי עתונים, שאינני יכול לשחות שם בים הכתבים רחב הידים.

כמה אצרות רוח כאלה, ספריות, ספרים, קרי המציאות, כתבי יד חשובים נשדדו או הושמדו על ידי הוואנדאליים. את ספרית טלוי מאצקה לקחו בדצמבר 1939. לאן? למינכן (כשתיתי במינכן בנובמבר 1945 חישתי ספר ריה זה, אבל לפי שעה לשוא), אמר מי שהוא לתעשית נייר — אמר שני, וספרי הרבנות, של כל בני המדרש להתפלה ומניני החסידים של סתם יהודים תלמידי חכמים וחובבי ספרים — היכן הם?

אבל מה אני דואג לספרים בשעה שהוש"מדו ספרים חיים ואפילו לא באו לקבר ישראל. הרי הרב עולם מלא עולם בעל עבר עשיר, הוא עשיר — ועתיד עשיר בכח.

לעיני קמים פרגסי וורשה — ברק יוסל' ביץ והאפשטיינים והנתנונים, הברסונים וה"רוטואנדים, הפונזרים והאייגרים, הרבנים מאו — ר' שלמה ליפשיץ בעל "חמדת שלמה", ר' חיים דודיון ור' דוברוש מייזלש, זה המ"ה הפכן ולוחם המרד, ר' יעקב גוונדהייט בעל רצון הברזל, עד הרבנים האחרונים, כמוחי עוברות תקופות של מאבק ויטורים, של שא"י פה ותקוה, עד שאני בא לתקופה של היום, מי יודע אם זו לא האחרונה.

גיטו ווארשה, 13 ינואר 1943.

ידידי הרב גולדשטיין (הרב הצבאי לשעבר בלודז), בא אלי שלשום למשרד הקהלה וסיפר, שהקהלה קיבלה רשימת אנשים, שעליה להמ" ציא ל"מפקדת" הנאצים, בלשכת ההשמדה ברחוב הברזל 103, וברשימה גם שמי. רציתי מיד למזכירות הקהלה להודיע מה מתרחש, והנה מה שהוברר לי:

זוהי רשימת 20 יהודים שנבחרו ביום 18 בדצמבר שנת 1938 למועצת העירייה בווארשה. הרשימה חתומה בידי ראש העיר המהגדס קול"סקי, אנו מבקש לטלפן לקולסקי ולהסביר לו, את שמי מרשימה זו, שהיא משפט מות, (כי מ"המפקדה" היא מועטים מאד הם החוזרים), לאחר כמה שיחות והשתדלויות עונה הוא, כי הציר יעקב טרוקנהיים התפטר משנת 1934 מחברותו ואני, שהיה לי רוב דעות אחריי, נעשיתי חבר העירייה במקומו. ובאמת אין שם טרוקנהיים ברשימה, יותר אינני יכול להשת"ל, כי ראשית — נכון הדבר: טרוקנהיים עשה לי אז את ה"חסד" והייתי במשך ארבעה שנים עות חבר העירייה. שנית, הרי טרוקנהיים וכל משפחתו הם בניטו. מכל חברי העירייה היה"דים שברשימה יושבים בווארשה רק מויריצי אויך, גלינסקי ואני, אני בא בדברים עם אויך, הוא כבר יושב בעבר הארי, יש לו שם ידידי, והעיקר — הרבה כסף, גם גלינסקי נעלם. מה עלי לעשות?

הוסיפו ולשבת בקהלה — אי אפשר, כבר בן, ובכן עלי להתחבא. אני מתדפק בכמה דלתות, כל אחד היה רוצה מאד לעזור, אבל מפחדים. לבסוף אני מוצא מרתף ברחוב פראג צישקאנסקה 22. אני מכין מלאי קטן של אוכל, ספרים אחדים, חוברות ומנסקים לכתובה — ומגע עם החוץ. את המגע עם החוץ מתקיינים אחדים מידידי: ד"ר שימקוויץ, א. ג. פרידג' וזן, ד"ר טולו ניסבלאט, שמחה גפן, פנחס לויטמן, מאניה רוזנשטרויך.

זמן לזמן אני בא לעתותי ערב לקהלה לשאול לחדשות. יש להתחבא עד שהדבר

ושוב אני נזכר בכל אלה שחיו ופעלו בקהילת ווארשה, כל אחד על מעלותיו וחסריו נותני, שבנסיבות נורמליות היו כולם פועלים ויוצרים, אבל על ידי הנסיבות נתעקמו אחדים, ואחרים היו יותר מדי חלשים, וכולם היו מוכ"חים לבזבז את כוחותיהם לעבודת שוא או לקיום גזירות מושלים אכזריים, אבל הרוב הגדול שבחם התאמץ לפחות לשרת את הכלל, לעורר לאחים בצרת, ואם קצתם קיימו יותר מדי את הכלל "היך קודמים" מי יכול לש"טט אותם.

אבל תפקידי הוא לא להגן ולא לחייב, אני רוצה רק לקבוע עובדה. רק ההיסטוריה תוכל לחקור ולשפוט (אם בכלל אפשר יהיה למי שחי בתנאים נורמליים לתפוס את החיים בת"איים הנוראים, שאין כל דמיון יכול להעל"תם על הדעת). אני רוצה רק לקבוע, כי רק לעתים רחוקות בדברי ימי ישראל נצטברו בזמן אחד ובמקום אחד כל כך הרבה תורה וחכמה, דעת ותבונה, כשרון ואמנות, מרץ ויומה כמו בגיטו ווארשה.

למרות התנאים הנוראים ביותר ופחד המות יצרו היהודים בכל המקצועות של תרבות ר"ח חנית ותמורה, בשלבים הנמוכים ביותר של מצוקה ואסון. במקום שאחרים היו ודאי יורדים לדרגת חיות, התרוממו היהודים לדרגות עליו"ות של רוח, קם גבור-מוסר, נתגלו כוחות גדולים בכל מקצועות יצירת האדם. כוחות אלה יכלו לבנות עולמות, להפירות ולהרים קרן קבוצים יהודים בכל העולם, להיות לברכה לכל ישראל ולכל העולם.

האדם והיהודי בגיטו

הייתי בישיבת ועד הקהלה, היו נוכחים חברי מועצת היהודים ומנהלי מחלקות הקהלה. דיברו על שאלות אקטואליות: מהיכן לקחת כסף לכסות הוצאות החומות החזקות, שהקה"י לה חייבת להקים לכל אורך רח' גנשה, לאחר שהגיטו הגדול נעשה קטן. כן נידונו שאלות האספקה, שדוקא הן מניחות את הדעת. נתקבל מלאי ידש, שיספיק לפי שעה. דלת העם, הפרולטריון, גורש וכך נפתרה שאלת התזונה. אין כיום מות רעב ברחובות. הרעב סולק ביהוד עם הרעבים. אחר כך מדברים על הכנ"ת חלק מפקידי הקהלה ל"בתי המלאכה, כי מספר המפקדים גדול יותר כדי, תבוא סלקציה, מוכרחים לחכות לה בכל יום ואו אבוד חלק גדול מאתנו.

מדברים על מי רוב המפקדים וחברי המועצה ה"חשובים", אלה העוסקים בבנין

חומות, באספקת מומחים לגרמנים. אנחנו, הבלתי חשובים, שותקים. אין אנו רוצים להתראות, אני מסתכל במסובים, אני רוצה לחדור לרעיונותיהם, מה הם חושבים, אלה שהם עדיין מתהלכים קוממיות, מעמידים פנים חשובים, אכלו לשובע ומתברברים. היו תמיד בגיטו שני סוגים: "אנשים לשעבר" ו"אנשים חדשים". ועכשיו בימי הגירוש נתבלט ביותר חקן בין שני הסוגים הללו. הראשונים רוצים רק לעבור את ימי הזעם, הם חיים רק בזכרון האתמול, שאו היה להם ערך מה, שאו היו לפחות חיי אני שים כתיקונם ובחוקות המחיר שיחזרו לת"י קונט. את יום החווה הם רוצים רק לעבור בהרבה, מי יתן יום מחר, הם מצטיינים באקראיות.

האנשים החדשים ידם עכשיו על העלי"יונה. הם אינם רואים כמה עלובים הם בעיני הגרמנים, שיש להם מגע עמהם. אין זאת אמרת שהם כלשינים, לא ולא (היו אחדים. סטורים, בגיטו, ידעו את כולם ולא היה צורך באצבעות שתי הידים כדי למנותם באוכלוסיה של חצי מיליון יהודים), אבל הם רוצים לחיות, רוצים להציל את נפשם ונפש האשה והילדים, ולהם גרמה שמצאו את הדרך, דרך המגע: לוותר לשונא בכל מה שהוא רוצה כדי להציל את הנפש. הדבר מוכן ואין בזה עוולה.

אבל יש בין האנשים החדשים כאלה ה" שוכחים גבולות מסוימים, המתרגלים כל כך לצרכים מסוימים ונסיבות מסוימות עד שהדבר הפך אצלם לנורמלי. הם חיים ופוע'לים כאילו כך צריך להיות תמיד. הם עושים מה שהם מוכרחים לעשות לא כמי שכפאו את כלל נתכוון אומק המחשבת והרגש ונצטמצם, אצל הרבה אנשים נעשתה הפרס"קטטיבה כל כך קטנה, עד שאינם יכולים להעריך את המאורעות בגיטו ומסביב לו וכל שכן לא בעולם הגדול.

החסרון העיקרי במחשבת האנשים הללו הוא, שהם רואים את המצב כיצב. אין זאת אמרת שהם מאמינים לנצחון הגרמני — אין ארט בגיטו המאמין בזה — אבל הם רואים את המפלה הגרמנית כל כך רחוקה עד שכמעט אינם רואים אותה כלל.

אנשים אחדים נשתנו בעת הגירושים. קט"נים נעשו עוד יותר קטנים. רעים נעשו עוד יותר גרועים. האנשים נעשו רגישים ביותר

לגבי אישיותם. מספדים מאד טפני המות, כל ענין קטן, כל פרוסת לחם, הופכים לש"אלת חיים, לפיקוח נפש.

כדאי לציין עובדה, שהכל מודים בה: היהודים האדוקים עמדו בנסיבות מסוימים יותר מאחרים, אין זאת אמרת שהם קדו"שים, שיש בהם גבורה רוחנית יתרה. הם נלחמים לחייהם ורוצים להציל את נפשם, אבל הם מצטיינים בשתים:

ראשית הם מחזיקים את ה"אנכי" שלהם, הם נעשו "סנדלרים" וחולצים מספרים ממני" פיט גרמנים, אבל מניחים בכל יום טלית ותפילין, תפיללים, לומדים, שומרים את השבת, וכל זה במסירות נפש, בסכנה עצו"מה. מוסרים ל"י חבורת פרחי הסודים על ככר הגירוש שבת עם חשכה, ביניהם ידידי שלמה גפן, יצחק אייזנר, ד"ר אהרן לנגלבן, מוכיר אגודת הרבנים, מרדכי לאנגר מביליץ, ישראל אייזנברג, דוד שפרן, הם נמצאים שם לפני החובלה לטרבלינקי, אחד מהם מוצא פרוסת לחם וקצת מים, ובכן הם נוסדים את ידיהם, אוכלים עטודה שלישית ואומ"רים "אתקיא סעודתא" ו"ה' רועי לא אחר" אחד מן החבורה, שנמלט מן הגירוש).

שנית: יהודים אדוקים רצו להציל את נפשם בדיוק כאחרים, אבל לא לגמרי בדיוק, מפני שמעולם לא עשו את זאת על חשבון אחרים. תמיד זכרו את הכלל: "מאי חזית דדמך דידך סומך טפ" (מה ראית שדכך יותר אדום?). מבין היהודים האדוקים לא היו חוטפים, נוגשים, סוכני גיטטאפ, אף לא אחד.

זוהי עובדה, שאפילו מתנגדי היהודים הא"דוקים מודים בזה. גם במחנות השונות באוש"חוינצ'ים, בבוכנוואלד, בברגן בלזן היתה עמדת היהודים האדוקים הגונה. לעתים קרו"בות גילו מסירות נפש להצלת אחרים. ב"י חוד מהללים את המעשים הטובים של המו"רות והתלמידות מבתי הספר של אגודת יש"ראל "בית יעקב".

החורבן האיום, הרצה בתמון לא טמטט אצלם את רגש הרחמים. בעוד שאחרים הפ"ריוו בכלל של "היך קודמים", לא שכתו היהודים האדוקים גם את הכתוב: "והי אחיך עמך".

בפרק הבא — בגיליון הקרוב — הפרטיזונים השמאליים לא מסרו כסף שנשלח ליהודים לקניית נשק".